

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д.ф.н. Живка Колева-Златева – ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”, катедра „Обща лингвистика и старобългаристика”, член на Научно жури въз основа на Заповед на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски” № РД 38-56/22.01.2019 г.

относно дисертационен труд

за присъждане на образователната и научна степен „доктор”

по професионално направление **2.1. Филология**, научна специалност **Общо и сравнително езиковедие (Балканско езиковедие с албански и румънски език)**,

на тема: **„Етимологичен анализ на думите за емоции в балканските езици”**

с автор: **Даниел Йорданов Томов**, редовен докторант
към катедра „Общо, индоевропейско и балканско езиковедие“,
с научен ръководител доц. д-р **Биляна Михайлова Иванова**

1. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертацията на докторанта Даниел Томов е посветена на тема от областта на етимологията и по-точно – семантичната реконструкция. Тя цели да открие сходства и различия в развитието на названията за базовите емоции гняв, радост, страх, тъга и срам в езиците от балканския езиков съюз. Нейният принос е главно в инвентаризацията и систематизирането на фактите на семантичната типология във връзка с дадените емоции. Приносен и новаторски е и опитът за тяхното осмисляне през призмата на теорията за когнитивната метафора.

Трябва да отбележим, че в съвременната лингвистика все по-категорично се утвърждава стремежът към обясняване на систематизираните езикови факти, като се прилагат разработените в когнитивната лингвистика методи и категориален апарат. Няма да бъде преувеличено обаче, ако кажем, че в това отношение най-малко се е осъвременила етимологията. Това е наука твърде консервативна, която все още се развива в руслото на младограматическите традиции, с догматично прилагане на фонетичните закони и твърде голяма свобода при реконструиране на лексикалната семантика. Единствен обективен критерий, който обикновено се използва за доказване на предположения семантичен развой, си остават семантичните паралели, които невинаги фиксират посоката на

семантичното изменение. Точното определяне на семантичния развой се нуждае от допълнителни критерии, особено в случаите, когато се реконструират древни етимони. Тогава е изключително важно съобразяването с посоката на познанието. Тъкмо с тази цел вземането под внимание на когнитивните метафори може да бъде от съществено значение. За разлика от семантичните паралели, които удостоверяват главно връзката между две значения, когнитивните метафори свидетелстват за тяхната съпоставена когнитивна сложност, за направлението на познанието. Дисертацията на Д. Томов прави тъкмо тази важна стъпка за семантичната реконструкция на балканските названия на изследваните базови емоции и трябва да признаем нейната актуалност и съвременно звучене на направените изводи.

Относно използваните подходи и методи докторантът сочи, че такива са „описателният, сравнителният и количественият метод“, а „подходът на изследване е комплексен, тъй като се прилага етимологичният метод в съчетание с теорията за концептуалната метафора“ (с. 7). Трябва да кажем обаче, че прилагането на теорията за когнитивната метафора при оценката на семантичния развой на изследваните лексикални единици означава също така и прилагане на когнитивния подход и на категориалния апарат на антропоцентричната изследователска парадигма. Още повече, че докторантът използва и понятието „концепт“ в представения лингвистичен анализ, което е базово в категориалния апарат на когнитивната лингвистика. Освен това паралелното етимологичното изследване на лексика, свързана по смисъл, дава възможност за осъществяване на системен подход, предполагащ прилагане на метода на груповата реконструкция. Разбира се и системният подход, и методът на груповата реконструкция в едно изследване ще бъдат налице, ако паралелно изследваните семантично свързани лексикални единици се изследват взаимнообвързано.

Дисертацията се състои от увод, шест глави и заключение, списък с цитирана литература и речници. Полезен от практическа гледна точка е и представеният в края на работата индекс на изследваните балкански наименования за радост, гняв, страх, тъга и срам.

В Увода е аргументирана актуалността на темата на дисертацията. Посочено е, че системно изследване на названията на базовите емоции в балканските езици в диахронна перспектива до момента не е правено, и това е точно така. Като главна цел на дисертационния труд е посочено установяването с помощта на етимологичния анализ на

това, „дали се наблюдава сходство в историческото развитие на думите за основни емоции в изследваните езици“ (с. 7).

Дисертантът отбелязва, че в етимологичното изследване се ръководи от принципите на научната етимология, изведени в три теоретични труда, съответно на В. Пизани, В. И. Абаев, А. А. Белецки, публикувани през 50-те години на ХХ в. (В. Пизани. „Этимология. История – проблемы – метод“; В. И. Абаев. „Вопросы методики сравнительно-исторического изучения индоевропейских языков“; А. А. Белецкий. „Принципы этимологических исследований“) (с. 7). Не мога да не отбележа, че посочената теоретична база на науката етимология е крайно недостатъчна, особено като се има предвид това, че научните основи на семантичната реконструкция, която е неделима част от всяко етимологично проучване, бяха разработени в по-късни изследвания на О. Н. Трубачов, В. И. Абаев, Ж. Варбот, V. Blanař, I. Němec, E. Havlová, D. Geeraerts, E. E. Sweetser, P. Koch, A. Blank, Ж. Колева-Златева и др. в съответствие с развитието на типологическото езикознание, в частност на семантичната типология, и на когнитивната лингвистика, която даде на етимолозите знания относно съобразените с човешките перцептивни и когнитивни способности принципи на лингвистичната категоризация, относно различната психологическа значимост на признаците на именуваните обекти и когнитивната същност на механизмите на семантичните промени. Когнитивната лингвистика показва, че не всичко е възможно в човешката семантична памет с оглед на знакообразуването и семантичната еволюция на знака.

Първа глава, изяснява понятието „емоция“, разглежда съществуващи теории за емоциите и класификации на самите емоции. За нуждите на изследването е приета предложената от Роберт Плутчик класификация, според когото емоцията служи на организмите да се справят с проблемите, породени от околната среда, при което радостта се свързва с идеята за спечелване (притежаване) на нещо ценно; гневът се поражда от някаква пречка, враг, неприятел или противник; отговорът на гнева е атака, нападение; тъгата се свързва с идеята за загубата на нещо ценно; човекът се опитва да се справи с това състояние чрез плача; страхът се поражда от някаква опасност, заплаха; отговорът на тази емоция е бягството (с. 15). Ще отбележа, че е напълно уместен стремежът на дисертанта да търси проникване в същността на самите емоции, за да може пълноценно да изследва етимологията на техните наименования. Описаните реакции на емоциите при самото етимологизиране на изследваните балкански названия се откриват като

определящи техните мотивиращи признаци. Не бих казала обаче, че заглавието на главата „Теоретична и терминологична база на изследването“ е уместно, тъй като предполага разглеждане и на теоретичната база на самото етимологично изследване, а такава в тази глава не е представена.

В следващите глави, от втора до шеста, е представен етимологичният анализ на изследваните балкански названия на базовите емоции радост, гняв, страх, тъга, срам. Главите имат еднотипна структура.

В началото на всяка глава е дадено описание на самата емоция. Не смятам обаче за сполучливо описанието на емоциите да се дава по речник по етика, издаден от издателство „Партиздат“ през 1974 година (с автор О. Г. Дробницки) (вж. с. 28, 79, 131), с неизбежна за времето му идеологизация, при положение, че достатъчно сериозна научна литература върху емоциите е цитирана в Първа глава и е посочено, че ще бъде следвана класификацията на Р. Плутчик.

След описанието на емоцията във всяка глава следва преглед на хипотезите за етимологията на лексемите, които я обозначават в четирите балкански езика. Докторантът изказва предпочитания към една или друга хипотеза, когато за дадена лексема са формулирани различни хипотези. Привежда уместни семантични паралели със семантичното развитие на други думи, в това число и от други езици. Паралелното разглеждане на етимологията на синонимни лексеми и изобщо на лексеми, обозначаващи емоции, дава възможност лесно да бъдат откривани типологически паралели както по отношение на мотивиращите признаци на етимоните на лексемите, така и по отношение на предполагаемия семантичен развой. След прегледа на лексемите от всеки един балкански език в таблица са представени първоначалните значения за всяка една от тях. Следва преглед на когнитивните метафори за изразяване на дадената емоция въз основа на съвременен лексикален материал от балканските езици. Ще отбележа, че изследването би спечелило, ако когнитивните метафори се привеждаха и като доказателство при избора на една или друга етимологическа хипотеза като по-вероятна. Например по отношение на бълг. *страх* е посочено, че „изследването на лингвистичните данни ни позволява да обобщим, че от фонетична и семантична гледна точка най-вероятни са хипотезите, предложени в трудовете на Фасмер и Ваян“ (с. 81). В действителност за хипотезата на Ваян е казано, че „праслав. **strǫxъ* е образувано с помощта на суфикса *хъ* и от основата – *stra-*, запазена в праслав. **stradati*“, а за суфикса – че „е добавен вторично към

основата – *stra-*“. Не става ясно какво означава „вторично добавен суфикс“ и какво е било неговото словообразователно значение. За Фасмер е казано, че „подкрепя теорията на (Persson 1912: 432), според когото праславянската форма е сродна с лит. *strėgti* ‘вцепенявам се, превръщам се в лед’“ (всъщност *strėgti* е правилната форма на думата). Тук дисертантът би могъл като много силен аргумент да приведе когнитивната метафора СТРАХЪТ е СТУД, която цитира след анализа на етимологичните хипотези на названията на страха и илюстрира чрез съвременен езиков материал. Когнитивната област СТУД включва представата „вцепеняване“, отразена в литовската лексема. Дадената когнитивна метафора подкрепя и хипотезата, че в основата на номинацията на етимона на българската лексема *уплаха* може да е легнал признакът „треперя“, ако е налице родство със стгр. *πελεμιζω* ‘разтърсвам’, каквото вижда Фасмер например. Всъщност представата за „треперенето“ също се включва в когнитивната област СТУД. Докторантът отбелязва, че най-вероятно семантичният развой на думата е ‘движа се, клатя се, треперя’ > ‘страхувам се’, но, за съжаление, не привежда аргументи (с. 82). Ще отбележа и това, че трудно обяснимо като единна цялост е и значението ‘движа се, клатя се, треперя’.

Всяка глава (от втора до шеста) завършва с обобщение, в което са направени изводи за приликите и разликите между названията за съответната емоция в четирите балкански езика. Представена е и обобщаваща таблица на реконструирания първоначални значения и предположения семантичен развой на съпоставяните лексеми. Направените обобщения са ценни във връзка с каталогизирането на фактите на лексикално-семантичната типология и очертаването на балканските лексикално-семантични особености на езиците от балканския езиков съюз.

Бих отправила следните по-обща препоръки към дисертанта:

- Необходима е по-голяма прецизност в лингвистичния изказ и използваната терминология. Не е уместно например етимологичните хипотези да бъдат наричани „теории“ (вж. с. 32, 69, 80, 87, 91, 115 и др.). Също и често употребяваните изрази: „в речника думата е обяснена със значение...“, „в речника думата е изведена със значение“, „етимологията на думата се извежда от“ не са добри. Не са уместни и термините „хомогенен произход“ и „нехомогенен произход“, означаващи съответно случаите, когато в даден език названията на емоциите са изконни, сред тях липсват заемки, и когато сред тях има думи, заети от други езици.

По отношение на цитирането ще отбележа следното. Не прави добро впечатление това, че твърде много автори са цитирани по други автори. И тук не става дума за недостъпни източници. Например Вежбицка е цитирана чрез Карагъзова, Барускова, Денизов (с. 20, 21, 22). Също и за историко-етимологичния подход в лингвистиката, за който е посочено, че е утвърден от Б. А. Ларин, в скоби има позоваване на изследване на Степанов (с. 19). Има случаи също с неточно цитиране. Например не отговаря на действителността отбелязаното относно бълг. *уплаха*, че „в БЕР тя е изведена от стб. *плахъ* ‘боязлив’ от ие. корен **pel-*, **pol-* ‘движа се, клатя, треса’“(82). Речникът не реконструира значение за индоевропейския корен, а и точно такова значение не би могло да има. Също и формата *плахъ* в БЕР е посочена като черковнославянска и със значение ‘страх’ [БЕР, V: 322 – 323]. Има обобщаващи твърдения, за които няма подобащо позоваване – „в етимологичните речници на славянските езици“ (30), „всеобщо е разбирането“ (31), „според етимологичните речници на славянските езици“ (32), „според общото мнение“ (41). Има и много неточности в библиографското описание на цитираните източници – години на издаване, наименования, използвани съкращения.

- По отношение на привеждания доказателствен материал бих отбелязала следното. Доказателства трябва да се търсят не само сред данните, приведени в етимологичните речници, а да се привежда и необходимият допълнителен материал също и от диалектни и исторически речници и картотеки. Срв. отбелязването от докторанта относно алб. *pezëm*, че дадена етимология е „проблематична, тъй като за нея не се откриват доказателства в етимологичните речници на славянските езици“ (63).

Вярвам, че тези слабости са преодолими и с натрупването на изследователски опит от докторанта ще бъдат превъзможани.

2. Оценка на автореферата

Авторефератът отговаря на съдържанието на дисертационното изследване и точно представя неговата структура и направените изводи.

3. Оценка на публикациите по дисертацията

По темата на дисертацията докторантът е отчетел две публикувани статии и един доклад от конференция под печат. Можем да приемем, че една немалка част от дисертацията е публикувана.

4. Заключение

Въпреки посочените слабости ще гласувам за присъждане на образователната и научна степен „доктор” на Даниел Йорданов Томов. Това е една от малкото дисертации, посветени на въпроси от областта на етимологията, област, която изисква разностранна лингвистична подготовка – както в областта на историческата лингвистика, така и в областта на словообразуването, лингвистичната типология, а също и умения за анализ на екстралингвистични факти. Систематизиран е обширен материал от балканските езици, показващ лексикално-семантични типологически особености в областта на номинацията и семантичното развитие на названията на емоции. Това е материал, който ще бъде ценен за каталогизирането на лексикално-семантичната типология и за балканското езикознание.

03.04.2019 г.

проф. д.ф.н. Живка Колева-Златева